

Vliv cukru na iránskou politiku

THE INFLUENCE OF SUGAR ON IRANIAN POLITICS

Josef Kraus, Miroslav Mareš – Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně

Cukr je základním produktem iránského (perského) zemědělství již zhruba od 6. století našeho letopočtu, kdy se do této oblasti dostala pravděpodobně z Indie cukrová třtina. Došlo zde také k vylepšení techniky zpracování, když bylo jako čistící prostředek použito mléko a filtrovaný sirup byl následně krystalizován. K rozvoji produkce cukru výrazně pomáhají i příznivé přírodní podmínky: současný Írán je jednou z mála zemí na světě, kde lze pěstovat jak tropickou cukrovou třtinu, tak i na teplo méně náročnou řepu cukrovku (1).

Cukr jakožto obchodní komodita i základní surovina výživy obyvatel hraje v Íránu důležitou roli již od 19. století, kdy byla ekonomika země z většiny závislá na zemědělství a produkce cukru byla jeho klíčovou součástí (více viz 2). Navíc ve stále slabě centralizovaném a spravovaném státě představovalo pěstování cukru jednu z mála možností, jak efektivně vybírat daně, přičemž cena cukru a obchod s ním nemohl být dostatečně kontrolován. Kombinace zdanění a nekoordinované hospodářské politiky státu vedla ke značnému zdražení komodity na iránském trhu na přelomu 19. a 20. století. Právě cukr tak nepřímo stál i za rozpoutáním tzv. konstituční revoluce z roku 1905, kterou odstartoval starosta Teheránu. Ten se v reakci na vysoké ceny cukru pokusil postihnout několik hlavních obchodníků městského bazaru, kteří se bránili tím, že cena je vyhnána vzhůru v důsledku vysokých cel pro dovoz. Střední vrstva i duchovenstvo se ale postavilo za obchodníky a následná revolta obyvatelstva vyústila až k ústavnímu omezení perského šáha a vytvoření parlamentu (3).

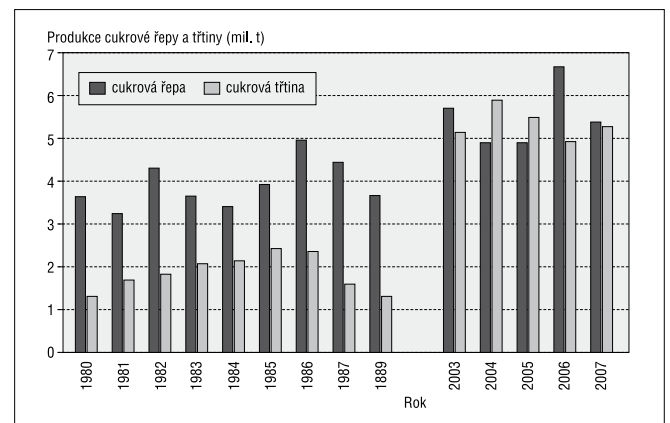
Nedostatečné centrální kontroly si byli vědomi zejména zahraniční poradci modernizačně naladěného šáha Rezy Pahlavího (1878–1944). Především pak Američan A. C. Millspaugh, který ve dvacátých letech 20. století reorganizoval iránské ministerstvo financí a vytvořil v zemi moderní finanční systém. Kromě navyšování daní uvalených na cukr rovněž rozhodl o vytvoření státního monopolu na tuto surovinu, což na jedné straně postihlo nižší vrstvy rolnictva, na straně druhé ovšem dalo státu silný nástroj k ovládnutí domácí ekonomiky i zahraničního obchodu. Příjem z vysokého zdanění cukru poskytl prostředky k vybudování železnice i k reformně a dovybavení šáhovy tolik oblíbené armády (4).

Modernizace země ještě vyšším tempem pokračovala za syna Rezy Pahlavího a jeho následníka na trůnu šáha Mohammada Rezy Pahlavího (1919–1980). Ten rozjel mohutný proces, který vešel ve známost jako tzv. bílá revoluce, jejímiž hlavními body byly pozemková reforma z roku 1963 a ekonomické i společenské změny řízeny shora. Došlo k rapidnímu nárůstu vzdělanosti, posílil průmysl a zvýšila se zemědělská výroba. Tento pokrok byl silně vidět i u produkce cukru, která ze 70 tis. t v roce 1953 vzrostla v roce 1977 na úctyhodných 527 tis. t (5). V osmdesátých letech byl ovšem modernizační trend zastaven v důsledku svržení šáha a nastolení vlády duchovních při tzv. Islámské

revoluci v roce 1979 a také vypuknutím války se sousedním Iráskem (1980–1988). Íránská ekonomika tak byla podřízena především válečnému úsilí, z čehož vyplývalo i zvýšení státních zásahů do ní. Zmrazení platů, málo úspěšná snaha o kontrolu inflace i zvýšená spotřeba bojující armády vedly k útlumu přílivu finančních prostředků a inovací do zemědělské produkce. Nový režim se protichůdně veličiny v podobě nedostatku financí a lidí oproti zvýšené spotřebě a poptávce snažil kompenzovat ideologickou a náboženskou motivací. Šíitský klérus vyzýval ke zvyšování produkce a veřejně ujišťoval zemědělce, že jejich vysoké výnosy z řepných polí jsou stejně hodnotné jako boj na frontě (6). Nutno podotknout, že výroba cukru v první polovině konfliktu skutečně rostla, přičemž hlavní zásluhu na tom měla především zvýšená produkce cukrové třtiny, která stoupla mezi lety 1980 a 1985 o 85 %. Na konci vyčerpávajícího konfliktu lze ovšem opět nalézt výrazný pokles, který korespondoval s ekonomickými problémy země (obr. 1.).

V rámci poválečné rekonstrukce Íránu začalo docházet k větším státním zásahům do ekonomiky. To bylo způsobeno i pragmatickou orientací tehdejší administrativy prezidenta Akbara Hášemího Rafsandžáního, který byl v úřadu v letech 1989–1997. Jeho vláda začala s programy podporujícími domácí zemědělství pomocí garantování výkupních cen, dotací, příznivých úrokových sazeb, vládních investic i intervenční politiky vůči zahraničnímu obchodu. V důsledku těchto opatření došlo mezi lety 1989–2003 ke snížení dovozu cukru o celých 40 % (7). Právě cílené snižování dovozu spolu s ekonomickými problémy země v polovině 90. let způsobených pádem cen ropy po první válce v Zálivu (1990–1991) a vládní snahou o oživení hospodářství pomocí liberalizačních kroků (snižování dotací a kontroly cen) vedly ke zvýšení inflace a skokovému nárůstu cen základních komodit. Jen ve druhé čtvrtině roku

Obr. 1. Produkce řepy a třtiny v Íránu (zdroj: FAOSTAT)

1994 se zvýšila cena cukru na íránských bazarech o 75 %, což mělo (pochopitelně s nárůstem cen jiných základních potravin) za následek sociální pnutí a režim tak čelil krizi vlastní legitimacy. V letech 1994 a 1995 byl Írán zasažen protivládními protesty, nepokoji i stávkami. Došlo dokonce k několika bombovým útokům ve velkých městech země a pokusům o atentát na čelní představitele režimu včetně prezidenta Rafsandžáního (6). Ekonomickou frustraci obyvatelstva a napětí se povedlo zmírnit až prezidentovi Mohammadu Chátamímu (v úřadě 1997–2005) pomocí společensko-liberalizačních kroků. Stoupající ceny ropy pak pomohly k opětovnému zvyšování dotací ceny cukru, u něž byl navíc ministerstvem zemědělství vyhlášen cíl soběstačnosti země do roku 2000 za pomoci otevírání nových polí. Tento cíl byl ovšem zmařen meteorologickými podmínkami, když v roce 1999 zasáhla Írán největší vlna sucha za posledních třicet let, která byla navíc následována těžkými dešti a povodněmi, což mělo devastující efekt na zemědělskou výrobu. Írán tak byl nucen importovat 880 tis. t cukru. (8)

Nicméně státní zájem na co největší soběstačnosti ve výrobě cukru se projevil růstem produkce u obou plodin na začátku nového milénia. Oproti válečné produkci z roku 1988 došlo v roce 2003 k nárůstu u cukrové řepy o téměř 60 %, zatímco úctyhodný skok zaznamenala úroda cukrové třtiny, která vzrostla o 300 %. Zemědělský růst tak lze pozorovat především u cukrové třtiny, která v letech 2004 a 2005 svým objemem dokonce nemálo překonala úrodu řepy (obr. 1.). Nezajímavý není ani fakt, že obě plodiny obsazovaly od roku 2003 do roku 2007 místa v první pětici nejdůležitějších íránských zemědělských komodit z hlediska váhy domácí produkce. V roce 2003 byly cukrová řepa a cukrová třtina na druhém, resp. třetím místě tohoto žebříčku hned za pšenicí (9). O důležitosti těchto plodin pro současné íránské zemědělství tak není pochyb.

Na druhé straně zachování či dokonce zvyšování dotací pro zemědělce, garantovaný odkup a omezování dovozu cukru ze zahraničí vedlo nejen ke zvyšujícím se nárokům na íránský státní rozpočet, ale také k vytvoření příležitosti pro nelegální obchodování a pašování. Přemíra regulace i nízká efektivita produkce cukrové třtiny a řepy v Íránu způsobuje, že import surovin z Brazílie či Kubu a jejich následné rafinování v Íránu je výrazně levnější, než celý domácí proces s vlastní cukrovou řepou. Nicméně v rámci ochrany domácího trhu vydává ministerstvo zemědělství pouze malé množství importních licencí. Dochází tak k častému pašování hotového cukru i surovin do Íránu, přičemž jsou obcházeny celní a daňové kvóty. Toto zboží pak může být přímo prodáváno na v Islámské republice rozsáhlém černém trhu, nebo bývá tajně dopravováno do skladů domácího cukru a sklizených plodin, odkud je již zaručen odkup za státem garantované ceny, které jsou vyšší jak náklady na nelegální import. Tento postup byl odhalen zatím největším skandálem v roce 2002, kdy bylo šest íránských společností odsouzeno k obrovským pokutám za to, že místo exportu cukru jej naopak do země tajně dovážely a následně prodávaly na domácím trhu s obrovskými zisky (10).

Tyto společnosti, stejně jako hlavní cukrovary v zemi, jsou spravovány prostřednictvím státních nadací či charitativních společností, jejichž vedoucí pracovníci jsou přímo napojeni na vládnoucí špičky íránského režimu. Nadace (ve fársí *bonyad*) jsou speciální organizace, které mají za úkol spravovat části státního majetku i podnikat a výsledný profit v rámci islámské solidarity přerozdělovat mezi potřebné. Mezi jednu z největších nadací patří *Bonyad-e Mostazafan* (Nadace utlačovaných),

kteří skrze svůj holding PANID PARS Sugar Investment ovládá hlavní íránská zařízení (v Ghazvinu, Širvanu, Esfahánu atd.) zpracovávající cukrovou třtinu i řepu a následně obchodující s hotovým cukrem (11). To v zemi, která má nejvíce cukrovarů v celé Asii (1), poskytuje příležitost ke zbohatnutí nepotistických a na režim napojených skupin a stává se tak nemalým zdrojem oligarchie kléru a bezpečnostních složek, které ovládají politiku i ekonomiku současného Íránu.

V zahraničí je Írán sledován i odpůrci geneticky modifikovaných plodin (k rýži i dalším plodinám) protože do biotechnologií vkládá značné investice a uskutečňuje v tomto směru i mezinárodní spolupráci (12). Pokud je však známo, k rozsáhlejší protestům proti íránským programům v tomto směru zatím nedošlo.

Jak vyplynulo z předchozího textu, jsou otázky spojené s produkcí cukru důležitou součástí íránské politiky, přičemž Írán je země sledovaná z různých důvodů jako velmi významný aktér světové politiky i obchodu. Proto je třeba problémům, které jsou v článku zmíněny, věnovat i nadále pozornost, protože přinejmenším nepřímo mohou mít dopad i na středoevropský prostor.

Tento příspěvek byl zpracován v rámci výzkumného projektu Metody predikce dlouhodobého geopolitického vývoje střední Evropy (VF20102015005), jehož poskytovatelem je Ministerstvo vnitra ČR.

Prameny a literatura

- ASADI, M.: *Beet-Sugar Handbook*, New Jersey: Wiley-Blackwell, 2007, 866 s.
- SEYF, A.: Production of Sugar in Iran in the Nineteenth Century, *Iran*, 1994 (32), s. 139–143.
- SHAKIBI, Z.: *Khatami and Gorbachev: Politics of Change in the Islamic Republic of Iran and the USSR*, New York: I. B. Tauris Publishers, 2010, 384 s.
- KEDDIE, N.: *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, New Haven: Yale University Press, 2006, 448 s.
- ABRAHAMIAN, E.: *A History of Modern Iran*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 264 s.
- PANAHI, M.: *The Islamic Republic and the World: Global Dimensions of the Iranian Revolution*, London: Pluto Press, 2007, 224 s., ISBN 978-0-7453-2622-1.
- CURTIS, G.; HOUGLUND, E. (eds.): *Iran a country study*, 5. vyd., Washington D. C.: Claitor's Law Books and Publishing Division, 2008, 354 s., ISBN 978-1598044294.
- DEAN, L. (eds.): *The Middle East and North Africa 2004*, 50. vyd., Old Woking: Unwin Brothers Ltd., 2004, 1370 s., ISBN 978-1857431841.
- FAOSTAT, FAO [online], <http://faostat.fao.org>.
- Radio Free Europe/Radio Liberty: *Iran Report: May 20, 2002*, Vol. 5, Num. 18, [on-line] <http://www.rferl.org/content/article/1342782.html>.
- Islamic Revolution Mostazafan Foundation, [on-line] <http://uúwww.irmf.ir/>.
- SPRENGER, U.: *Kommerzieller Anbau von transgenem Reis in Iran?* GEN-ethischer Netzwerk, [on-line] <http://www.gen-ethisches-netzwerk.de/gid/175/land/sprenger/kommerzieller-anbau-transgenem-reis-iran>.

Kontaktní adresa – Contact address:

Mgr. Josef Kraus; doc. JUDr. PhDr. Miroslav Mareš, Ph. D., Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií, Katedra politologie, Joštova 218/10, 602 00 Brno-Město, Česká republika, e-mail: jkraus@fss.muni.cz; mmareš@fss.muni.cz